

мації раціоналізувати таким чином, щоб суспільні реформи, проведення яких актуалізовано зовнішніми чинниками, відповідали логіці державотворчого процесу, й напями таких реформ детермінували насамперед демократичний характер публічного управління. Зазначене становить важливий предмет подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Дударьов В. В. Формування зовнішньої політики європейської середньої держави за умов глобалізації на прикладі Великої Британії : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Дударьов В. В. ; Ін-т світ. екон. і міжнар. відносин НАН України. - К., 2003. - 218 с.
2. Басараб М. Досвід європейської інтеграції Польщі: перспективи для України : дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01 / Басараб М. ; Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки Ради нац. безпеки і оборони України. - К., 2004. - 165 с.
3. Бжезинский З. Большая шахматная доска : монография / З. Бжезинский. - М. : Междунар. отн., 1998. - 456 с.
4. Фукуяма Ф. Великий разрыв : монография / Ф. Фукуяма. - М. : АСТ, 2004. - 370 с.
5. Хантингтон С. Запад уникален, но не универсален / С. Хантингтон // Мир. экон. и междунар. отношения. - 1997. - № 8. - С. 14-28.
6. Закон України про засади внутрішньої та зовнішньої політики // Відом. Верхов. Ради України. - 2010. - № 40. - Ст. 527.
7. Иноземцев В. В поисках идентичности: европейская социокультурная парадигма / В. Иноземцев, Е. Кузнецова // Мир. экон. и междунар. отношения. - 2002. - № 1. - С. 3-23.

Оксана Баштанник,

аспірант кафедри політології Дніпропетровського національного університету ім. О.Гончара

Теоретико-методологічні засади формування політико-інституційної парадигми: закономірності та тенденції розвитку

Запропоновано визначення політико-інституційної парадигми як основи наукових досліджень сучасної політичної науки. Конкретизовано співвідношення наукових напрямів, дослідницьких шкіл, концепцій у межах формування інституційної теорії. Структуровано основні підходи, які застосовуються при дослідженні явищ та процесів інституційної природи.

Ключові слова: парадигма, дослідницька програма, методологічний підхід, політичний інститут, політико-інституційна парадигма.

Definition of political-institutional paradigm of the base of political science is proposed. The ratio of different scientific fields, research schools, concepts within the institutional theory is concretized. Basic approach complexes used in the study of the phenomena and processes of institutional nature are structured.

Key words: paradigm, research program, methodological approach, political institution, political-institutional paradigm.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Дослідження специфічних характеристик, сфери функціонування соціальних інститутів є одним із ключових напрямів для суспільних наук загалом, а політичних інститутів - центральним для ідентифікації політичної науки як академічної дисципліни зокрема. На сьогодні зміст поняття політичного інституту (залежно від визначення) системно поєднує широкий спектр складових - структури, регулюючі норми (формальні та неформальні), механізми для стимулювання політичних акторів з метою дотримання прийнятих норм тощо. Втім, хоч би якою була диференціація в концептуальних підходах, суттєвим є одне - оскільки політичні інститути справляють безпосередній вплив на забезпечення суспільно-політичної стабільності, слід більш уважно ставитися до методологічної основи досліджень політичних інститутів та процесів, що складають предметну сферу як політичної науки, так і науки державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Базові засади інституційної теорії ґрунтовно висвітлені в роботах таких дослідників, як С.Белл, К.Іммергут, Г.Петерс, С.Стейнмо, Р.Тейлор, П.Холл, російських учених В.Гельмана, О.Зазнаєва, П.Панова, С.Патрушева, українських науковців В.Андрусіва, Л.Бунецького, О.Рибій, О.Стойко, А.Романюка, В.Ущиної та ін. Цими авторами опрацьовано як окремі аспекти інституційної теорії, так і проблеми концептуалізації інституційної політології як окремої наукової дисципліни; чинники формування новітніх видів політичних інститутів у розвинутих державах та перешкоди інституціоналізації усталених демократичних інститутів у країнах, що розвиваються; функціонування формальних та неформальних інститутів; особливості розуміння інститутів як правил гри та як організацій; дано визначення такому складному феномену інституційного дискурсу, як усталеній асиметричній (через реалізацію символічного владного примусу) статусно-рольовій мовленнєвій взаємодії [14, с. 161]. Однак використання понять "парадигма" та "підхід" відносно дослідження структур, норм та процесів інституційного поля політики у вітчизняній політичній науці відбувається часто без конкретизації їх евристичного потенціалу та, не менш часто, як синонімів. Саме тому доцільним є розмежування таких понятійних категорій, визначення аналітичних рівнів інституційної теорії, відносно яких вони можуть бути застосовані.

Невирішені раніше частини загальної проблеми, яким присвячується стаття. Політико-інституційна парадигма може бути типовим прикладом внутрішнього прогресу в суспільних науках (державному управлінні, політології), оскільки в її рамках відбулася еволюція дослідницької традиції (від традиційного інституціоналізму до неоінституціоналізму) через актуалізацію культурно-ціннісних аспектів проблем модернізації перехідних суспільств (70-80-ті рр. ХХ ст.) та надання значення вченими неформально-традиційним каналам впливу на ці процеси. Зародження неоінституційного аналізу в політичній науці було тісно пов'язане з дослідженням трансформаційних процесів у політичних системах, що стали на шлях демократичних перетворень, де юридично-формалізоване бачення природи політичних інститутів не задовольняло вимоги повноти дослідження реальних феноменів політичної дійсності. Проте подібний напрям аналізу не втратив свого значення і його принципи продовжують використовуватися в політологічних дослідженнях, більшою мірою як допоміжні на початкових етапах більш ґрунтовних розробок. Саме тому власного розв'язання потребує проблема напрацювання теоретико-методологічних засад формування політико-інституційної парадигми як квінтесенції суспільного управління.

Мета або цілі статті (постановка завдання). Метою статті є детермінація статусу інституційної теорії в суспільних науках (зокрема політичній) та структурування її методологічної основи. Означена мета реалізується через виконання таких завдань, як конкретизація поняття "методологічного підходу"; визначення поняття "політико-інституційної парадигми" та структурування теорій, які складають її основний зміст; класифікація та конкретизація методологічних підходів, які використовуються в межах політико-інституційної парадигми.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналізуючи будь-який факт дійсності, слід бути впевненим у тому дослідницькому інструментарії та понятійному арсеналі, який використовується в роботі, оскільки ці вихідні параметри є визначальними при встановленні адекватності отриманих висновків. З огляду на необхідність коректного застосування понятійно-категоріального апарату інституційної теорії необхідним є уточнення визначень таких наукових термінів, як "підхід" (часто - методологічний підхід або дослідницький підхід) та "парадигма". Одне з найбільш повних та деталізованих обґрунтувань цього поняття належить Н.В.Іпполітовій, яка визначає методологічний підхід через сукупність ідей, що окреслюють загальну наукову позицію вченого, принципів, що складають основу стратегії дослідницької діяльності, а також способів, прийомів та процедур, що забезпечують реалізацію обраної стратегії в практичній діяльності [4]. Таким чином, у найбільш узагальненому вигляді методологічний підхід можливо трактувати як принципово

обґрунтовану орієнтацію вченого відносно вибору та застосування методології дослідження.

Термін "парадигма" вперше було концептуалізовано Т.Куном, яким він визначав комплекс визнаних всіма наукових досягнень, що протягом певного часу дають науковому товариству модель постановки проблем та їх вирішення [7, с. 11], а їх заміщення одна одною призводить до наукових революцій [7, с. 144]. Очевидно, що така теорія орієнтована на природничі науки, адже переважно в їх середовищі може бути встановлене домінування однієї парадигми. Парадигмальна зумовленість пронизує всі рівні і аспекти дослідження - робота вченого скерована не лише вибором дослідницьких засобів, а й належністю до того чи іншого наукового товариства, яке формує проблемне поле в руслі заданої традиції, зберігаючи наступність відносно вихідних постулатів [12, с. 58]. Фактично парадигма виступає як певного роду метатеорія з деякими центральними положеннями, які характерні для всього різноманіття напрямів, дослідницьких шкіл та концепцій, які походять від неї.

Отже, у процесі порівняння змістовної наповненості визначень категорій "парадигма" та "підхід" стає цілком зрозуміло, що парадигма є більш широким поняттям порівняно з (методологічним) підходом та включає в себе останній. Бути зіставленою з парадигмою може лише дослідницька програма - за І.Лакатосом - послідовність теорій, які характеризуються неперервністю, частина з яких складає "тверде ядро", а інші є допоміжними гіпотезами, що формують "захисне поле" навколо "ядра" [8, с. 74]. Такі гіпотези можуть досить далеко відходити від вихідних параметрів "ядра", проте наступність наукової теорії зберігається і конструюється певного роду спільна дослідницька стратегія, яка, наприклад, може базуватися навіть на одній основній тезі - "institution matters" (інститути мають значення).

Проте соціально-гуманітарне знання має ряд особливостей наукового пізнання, які досить довго вважалися такими, що роблять проблемним формування парадигми в ньому: суб'єкт-суб'єктна схема пізнавального процесу (людина є опосередкованим предметом дослідження), поширення якісних методів дослідження (передовсім розуміння), історична мінливість і зумовленість предмета дослідження, ціннісна детермінованість діяльності дослідника [2] та ін. Саме тому тривалий час "нормальними" (у розумінні Т.Куна) вважалися лише природничі науки, які побудовані на дослідженні конкретних емпіричних фактів, сутність яких не залежить від волі людини.

Проблема застосування теорії наукових парадигм для суспільних наук була розв'язана М.Мастерман у 1965 р., яка зауважила, що навіть у природничих науках не обов'язково панує єдина парадигма, а в суспільних це взагалі неможливо. Вона запропонувала класифікувати науки з позицій наявності в них однієї (моно-), двох, трьох і більш (полі-) домінуючих парадигм,

а суспільні науки (відповідно, і політологію також) відносити до мультипарадигмальних. Наприкінці 1960-х - на початку 1970-х рр. представники американської політичної науки вперше застосували поняття "парадигми" до політичної теорії - Д.Трумен та Г.Алмонд найменували так біхевіоризм, а Д.Істон - постбіхевіоризм [6, с. 11-13]. Пізніше все більше і більше глобальних наукових традицій у політології стали називати парадигмами, з'явилися визначення парадигми політичної науки, наприклад, як сукупності теоретичних стандартів, ціннісних критеріїв та світоглядних установок ученого, що прийняли силу стійкого традиційного політичного знання, методу і принципу дослідження та якими як загально визнаними досягненнями політичної науки він керується у своїй науковій діяльності в процесі політичного аналізу проблем суспільства. Парадигма сприяє нарощуванню знань у вигляді універсальних, абстрактних понять і концепцій та використанню теоретичних висновків і положень у розв'язанні конкретних політичних проблем [6, с. 14-15]. На цій основі пропонується вживання поняття "парадигма" відносно політико-інституційних досліджень загалом, у той час як класичний (традиційний) інституціоналізм та оновлену інституційну теорію - неоінституціоналізм (новий інституціоналізм) - визначати як напрями дослідження, а конкретні його різновиди (соціологічний, історичний і т.ін.) - як версії (типи). За подібної логіки визначення аналітичної теорії може бути таким - історичний неоінституціоналізм політико-інституційної парадигми (для скорочення можливо вживати просто історичний інституціоналізм, неоінституціоналізм).

Зауважимо, що досить часто соціологічний, історичний інституціоналізм та інші версії нового інституціоналізму називають підходами через залучення концептуального доробку окремих галузей наукового знання (соціології, історії та ін.). Це можливо лише за умови подальшої конкретизації належності даного підходу саме до неоінституційного напрямку аналізу інститутів. При вживанні поняття "неоінституційні підходи" відносно деяких теорій, як правило, йдеться про конкретні концепції, засновані на теоретичних постулатах неоінституційної теорії, які часто є міждисциплінарними за своїм характером. Також, оскільки на сьогодні в зоні уваги вчених переважають дослідження, що провадяться в рамках неоінституційного напрямку політико-інституційної парадигми (який, до того ж, суттєво диференціюється з традиційним), є ймовірність виділення його як окремої парадигми. Однак більш адекватно визначати класичний та новий інституціоналізм як складові однієї глобальної політико-інституційної парадигми, у межах якої і відбувається розвиток методології та прирощення нового наукового знання.

У процесі застосування парадигмального бачення прогресу щодо політичної науки В.Осін наводить міркування Дж.Драйзека [9] відносно нау-

кового прогресу як такого. Останній виокремлює такі його види: глобальний - прогрес дисципліни в цілому, внутрішній - прогрес у межах окремої дослідницької традиції та горизонтальний - здатність долати непередбачені проблеми (був введений спеціально для політичної науки). Втім, тут спостерігається така закономірність: суспільно-політичне середовище трансформується, проте значимі проблеми політичного життя залишаються незмінними (боротьба за владу, розподіл ресурсів впливу і т.ін.). Політико-інституційна парадигма реалізується в площині конкретних досліджень через використання низки підходів. У політичній теорії склалося кілька класифікацій таких підходів, серед найбільш значущих слід виокремити класифікацію В.Кривошеїна, який виокремлює інституціонально-правовий, політико-культурний та політико-інституційний підходи [6, с. 19-27]. Крім того, О.Жуковський пропонує класифікацію, до якої входить історико-компаративістський (автор визначає порівняння лише в просторовій площині, хоча воно може бути ще і крос-темпоральним. - *О.Б.*), описово-індуктивний (фактологічний аналіз) та формально-легальний підхід [3], а О.Рибій як підходи до аналізу політичних інститутів пропонує правовий, економічний, історичний та соціологічний [10].

Грунтуючись на даних класифікаціях та основних положеннях інституційної теорії (в узагальненому вигляді), з метою отримання максимальної повноти охоплення специфіки дослідницьких практик у межах політико-інституційної парадигми пропонується за доцільне конструювання такої класифікації методологічних підходів, які використовуються в її рамках:

- 1) комплекс політико-правових підходів: формально-легальний; ідеографічний; номотетичний; інтерпретативний;
- 2) комплекс політико-культурних підходів: історико-порівняльний; системний; структурно-функціональний;
- 3) полідисциплінарний комплекс підходів: соціологічний; економічної науки; психологічний тощо.

Політико-правові підходи були основою інституційних досліджень у рамках класичного інституціоналізму, предметом яких виступала держава (як центральний інститут) та інститути державної влади (перша половина ХХ ст., Е.Баркер, Дж.Брюс, Т.Коул, К.Фрідріх та ін. [11, с. 192]). Традиції раціоналізму, позитивізму, дослідження німецької правової школи (Л.Штайн, О.Гнейст, Р.Гірке та ін. [6, с. 19-22]) склали передумови для утвердження таких формалізованих досліджень політики. Саме тут відбувається аналіз стабільних інституційних конфігурацій через принципи об'єктивізму та інституційно-структурного детермінізму, які О.Жуковський поширює на інституційну парадигму загалом [3], аналізуючи, більшою мірою, окремий її аспект. Аналіз нормативно-правових актів, що регламентують функціонування інститутів з правової точки зору, реалізується як через опис оди-

ничних об'єктів спостереження в усій повноті їх властивостей (ідеографічний підхід), так і через проектування ідеальних інституційних конструктів як продуктів абстрактного мислення за допомогою узагальнення (номотетичний підхід). Тлумаченню (інтерпретації) підлягають тут як реальні явища і процеси, так і концептуальні гіпотези теоретиків.

Політико-культурні підходи (60-70-ті рр. ХХ ст.) фіксують зміну акценту від правових аспектів функціонування політичних інститутів на вивчення неформальних факторів впливу на цей процес і політичну реальність загалом - міфів, традицій, неформальних політичних практик. Важливість подібного повороту була зумовлена розумінням того, що вся попередня історія розвитку інститутів, а також той соціокультурний фон, на тлі якого діють політичні інститути, символічність їх сприйняття має вирішальне значення при визначенні реальної ефективності діяльності інституту. Так, один із засновників структурно-функціонального підходу Г.Алмонд шляхом здійснення порівняння політичних систем виокремлював два рівні їх дослідження - інституційний (безпосередньо інституційна структура) та орієнтаційний (орієнтації індивідів відносно окремих інститутів та політичної системи в цілому). Останній, у свою чергу, складається з трьох типів орієнтацій - когнітивних (пізнавальних), афективних (емоційних) та ціннісних, які в комплексі являють собою політичну культуру [6, с. 24]. Саме через поширення досліджень трансформацій політичних систем та їх структурно-функціональних складових нарешті в спектр уваги вчених-інституціоналістів потрапляють процесуальні аспекти політики - модернізація, демократизація, демократичний транзит, інституціоналізація демократичних інститутів і т. ін. (Г.О'Доннелл, А.Пшеворський, Д.Растоу, Ф.Шміттер та ін. [15]). Концепція інституціоналізації С.Хантінгтона ("підйом і занепад суспільства краще за все аналізувати на основі характеру його інститутів" [6, с. 25]) стала базовою при пошуках відповідей на питання стабільності політичних режимів у державах. Вказані підходи є характерними для зародження неоінституційного напрямку досліджень і, багато в чому визначивши його спрямування, усе ж характеризують перехідний етап розвитку політико-інституційної парадигми.

Полідисциплінарний комплекс підходів. Підходи, які сюди належать, не вичерпуються зазначеними в класифікації, оскільки в неоінституціоналізмі (з 80-х рр. ХХ ст. і до сьогодні) широко використовуються розробки майже всіх галузей наукового знання (не лише виключно правової науки чи культурології), конкретні його версії, збагачені теоріями, що мають міждисциплінарний характер (економічної соціології, теорії гендеру і т.ін.). Більше того, активно залучається методологія природничих наук (еволюціонізму, морфогенези тощо), широко застосовуються методи математичного аналізу (наприклад в інституціоналізмі раціонального вибору), при цьому зберіга-

ється історичність та не відкидається повністю нормативність аналізу. Серед найбільш відомих розробників сучасних версій нового інституціоналізму можливо назвати таких учених, як П.ДіМаджіо, Дж.Марч та Й.Олсен, Д.Норт, Є.Остром, Р.Патнем, В.Пауелл, Г.Пітерс, К.Телен, П.Холл та ін. [5; 11].

Поступово трансформується розуміння конструктивістського підходу - від пріоритету розгляду того, яким чином політичні інститути перетворюють суспільно-політичну реальність, до визначення соціальних систем (розширене тлумачення, яке дає змогу зарахувати сюди також політичні системи та інститути як окремі їх елементи) як соціальних конструктів, що виникають у процесі свідомої узгодженої взаємодії індивідів, яка зумовлена спільним визнанням значимості певних нормативно-ціннісних орієнтацій [13]. Конкретні методи дослідження (аналіз, синтез, дедукція, індукція, статистичний метод, метод побудови сценаріїв та ін.) можуть використовуватися при розробці досліджень на основі різних підходів та не є ідентифікуючими для тієї чи іншої концепції інституційної теорії.

Висновки з даного дослідження. Еволюція інституційної теорії спричинила поступове розширення предметного кола досліджень та відкриття нових рівнів аналізу в розгляді сформованих політичних інститутів. Ці процеси зумовили використання різного роду підходів, реалізація пізнавальних можливостей яких сприяла виробленню нового наукового знання про такий неоднозначний феномен, як інституційне поле політики. Втім, суперечливість теоретико-методологічних основ дослідницької роботи може негативно вплинути на отриманий результат. Саме тому важливо з'ясувати зміст інституційної теорії, визначити її парадигмальну природу, конкретизувати структурні складові та комплекс підходів, які складають сутність методологічної сторони дослідження політичних інститутів.

Результати дослідження можуть бути корисними для окреслення змісту площини реалізації політико-інституційної парадигми як дослідницької стратегії станом на сьогодні (акценти, напрями, методологія), а також визначенні можливостей для майбутніх перспективних трансформацій як самої логіки інституційного дослідження, так і безпосередньо тих об'єктів, на які може бути звернена увага науковців.

Список використаних джерел

1. Баштанник О. В. Дослідження евристичного потенціалу неоінституційних підходів щодо інституційних трансформацій в Російській Федерації / О. В. Баштанник // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. - 2012. - Вип. 3. - С. 170-177.

2. Демина Н. А. К специфике формирования научных парадигм в социально-гуманитарном познании / Н. А. Демина, М. М. Уткина, Е. Ю. Яковлева. - Режим доступа : library.krasu.ru/ft/ft/_articles/0112233.pdf

3. Жуковский А. Г. Специфические парадигмальные черты институционализма и возможности его применения в политологии / А. Г. Жуковский // Современные исследования социальных проблем : электрон. науч. журн. - 2012. - № 3. - Режим доступа : sisp.nkras.ru/issues/2012/1/zhukovsky.pdf
4. Ипполитова Н. В. Взаимосвязь понятий "методология" и "методологический подход" / Н. В. Ипполитова. - Режим доступа : http://www.ippolitova.info/index.php?option=com_content&view=article&id=78:art_02&catid=39:articles&Itemid=67
5. Колодій А. Неінституціоналізм та його пізнавальні можливості в політичних дослідженнях / А. Колодій // Вісн. Львів. ун-ту. - 2010. - Вип. 1. - С. 60-69. - (Серія : філософсько-політологічні студії).
6. Кривошеїн В. В. Парадигмальний вимір політики : монографія / В. В. Кривошеїн. - Дніпропетровськ : ДНУ, 2002. - 112 с.
7. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. - М. : ООО "Изд-во АСТ", 2003. - 605 с.
8. Лакатос И. Методология исследовательских программ / И. Лакатос. - М. : ООО "Изд-во АСТ", 2003. - 384 с.
9. Осін В. В. Концепції прогресу політичної науки: онтологія сучасних уявлень / В. В. Осін. - Режим доступу : www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010.../P13_doc.pdf
10. Рибій О. В. Специфіка підходів до вивчення політичних інститутів та їхньої динаміки у суспільних науках / О. В. Рибій. - Режим доступу : www.nbu.gov.ua/portal/soc.../RYBIY.pdf
11. Романюк А. Новий інституціоналізм та поняття інституту в політичній науці / А. Романюк // Вісн. Львів. ун-ту. - 2006. - Вип. 9. - С. 190-199. - (Серія : філософські науки).
12. Савостьянова М. Исследовательские приоритеты и ценностные мотивы научного творчества в парадигмальной науке / М. Савостьянова // Вісн. СевНТУ. - 2009. - Вип. 94. - С. 56-61.
13. Сморгунов Л. В. Сравнительная политология в поисках новых методологических ориентаций: значат что-либо идеи для объяснения политики? / Л. В. Сморгунов. - Режим доступа : <http://www.politstudies.ru/fulltext/2009/1/9.htm>
14. Ущина В. А. Інституційний дискурс як асиметрична мовленнєва взаємодія / В. А. Ущина // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. - 2010. - № 7. - С. 160-163.
15. Шипунов Г. Концептуальні засади транзитологічної парадигми: історія становлення / Г. Шипунов // Вісн. Львів. ун-ту. - 2010. - Вип. 2. - С. 51-62. - (Серія : філософсько-політологічні студії).